

Židovstvo očami iných. Reflexia Žida v slovenskom folklóre

Príspevek obravňuje podobu Žida v slovaškom folklóre. V nej odkryva také značné slovašké ako aj všeobecne európske črty.

The study deals with the image of the Jew in Slovak folklore. It reveals features which are characteristic of both Slovakia and Europe in general.

1. Reflexia «iných» etník vo folklóre tvorí organickú súčasť sociálnej pamäte. Vyznačuje sa často výraznou zotrvačnosťou, dlhodobosťou a akumulovaním informácií z rôznych historických období, ako aj rôznou mierou stereotypizácie jednotlivých etník v ľudovom myslení. Folklór tu predstavuje cenný informatívny prameň. Je v prvom rade výrazom postojov, hodnôt, emócií a záujmov konkrétnych (na Slovensku prevažne roľníckych) sociálnych vrstiev daného etnického spoločenstva. Prostredníctvom optiky jeho nositeľov, istého «pohľadu zvnútra», nám folklór umožňuje dešifrovať rôznorodý charakter a najmä hierarchizáciu vzájomných vzťahov rôznych etník či sociálnych skupín, osobitne interesantných predovšetkým v etnicky zmiešaných oblastiach.

Identifikovanie jednotlivých «reálnych» a «fiktívnych» znakov sledovaných obrazov je pritom často obtiažne. Analýza potvrdzuje, že aj zdanlivo fiktívne a zjednodušené obrazy (znaky) korenia v konkrétnej historickej realite a možno tu spravidla vystopovať určité kauzálne súvislosti. Zároveň však rôzne fakty či atribúty obrazov vo folklóre spravidla nie sú usporiadané chronologicky, vrstvia sa na seba bez ohľadu na konkrétny historický čas, eventuálne zmeny v čase a vnútornú názorovú diferenciáciu obyvateľstva.

Významy jednotlivých znakov v obrazoch «iných» či «cudzích» sú vo folklóre zakódované vo viacerých sémantických vrstvách. Je potrebné odkryvať ich postupne a vždy v korelácii s konkrétnou historickou realitou, ktorú reflektujú. Reflexia etnických obrazov vo folklóre zároveň predstavuje istý do seba uzavretý svet. Vymedzuje ho na jednej strane rôzna miera tolerance voči «iným», na strane druhej reálne existujúca bariéra či bariéry. Súčasťou týchto bariér sú i stereotypy a predsudky. Tento «svet» je zároveň istou retrospekciou. Dokumentuje to aj obraz Žida. Jeho atribúty zaznamenávame bežne v súčasnom aktuálnom repertoári, a to aj napriek skutočnosti, že táto

etnická menšina bola na našom území v dôsledku tragických udalostí holokaustu drasticky zredukovaná.¹

2. Vo folklóre sú obrazy -iných- výrazne žánrovo determinované. Jednotlivé folklórne žánre vykazujú odlišnú frekvenciu i rôzny stupeň zotrvačnosti reflektovaných postojov, ako aj rôznu mieru stereotypizácie obrazov. Najsilnejšie sa stereotypizácia a predsudky premietajú v jazykových stereotypoch² (napr. *«Čierny si jak Cigán», «Tie hodiny nitranské, však sú oni cigánske»*). Vo viacerých sémantických vrstvách reflektuje obrazy -iných- ľudová pieseň a príslovná tradícia. Z hľadiska koncentrácie jednotlivých znakov reflektovaných obrazov práve piesne a parémie uchovávajú postoje a stereotypy pomerne dlhé obdobie a vlastne ich akumulujú v čase.

Veľmi frekventované, i keď jednofarebnejšie, sú tieto obrazy v anekdotách a humoristických podaniach (často vykreslené iba jedným – dvomi znakmi). Menej často sa vyskytujú v iných druhoch ľudovej prózy. V porovnaní s ľudovou piesňou má napr. ľudová rozprávka sklon ku výraznejšej typizácii postáv, k cyklizácii a zjednodušovaniu, podobne ako napr. karikatúra (vytváranie -figúr- typického Nemca: *«deutsche Michel»*,³ Žida, Cigána a pod.). Dochádza tu prípadne i ku kumulovaniu či zamieňaniu jednotlivých typov hrdinov (napr. Cigán – pastier, «šuster», chudobný človek). Ako súčasť obrazu -iných- či -cudzích- (najmä Cigánov a Židov) vystupujú nezriedka aktualizované texty známe z bežného repertoáru. Pomerne častý je tu princíp aktualizácie (adresnosti) toho istého textu v súvislosti s rôznymi predstaviteľmi -cudzieho-. Vyskytuje sa najmä v prejavoch smiechovej kultúry «sveta naopak» ako jeden zo spôsobov demonštrovania -inakosti- či -cudzosti-.⁴

3. V procese konštituovania, ale i upevňovania a uchovávaní obrazov, stereotypov a predsudkov plnili jednotlivé folklórne žánre zároveň svoje špecifické funkcie. Tak napr. rozprávanie zo života slúžilo najmä v etnicky zmiešaných alebo kontaktných (hraničných) oblastiach ako určitý kanál odovzdávania informácií o -inej- skupine (etniku).⁵ Na druhej strane zase viacerí autori upozorňujú na prekáračky, posmešky, rôzne prejavy výsmehu v oblastiach na etnickej hranici alebo v prostredí enklávy ako na špecifickú formu istého ventilovania nahromadených nepriateľských postojov, ktoré sa spravidla neprejavujú priamo (K. Lück, D. Klímová). Zároveň už len samotný – nezrozumiteľný – jazyk iného etnika vnímajú susedia často ako smiešny, pripomínajúci huhňanie (K. Lück).

Súčasný stav postojov a stereotypov -iných- etník reflektujú a istú aktualizáciu funkciu aj v tejto oblasti plnia práve anekdoty či humoristické podania (hádkanky), sporadicky i novovznikajúce piesne. Výskumy signalizujú, že len tieto folklórne druhy jednoznačne reflektujú napr. narastajúcu a masmédiami často i živenú antipatiu majoritného obyvateľstva Slovenska voči Rómom.⁶

4. Výskumy ukazujú, že v slovenskom folklóre etnické obrazy a stereotypy vystupujú v porovnaní s inými európskymi národmi (Poliakmi, Maďarmi, Nemcami, Dánmi, Fin-

¹ V období druhej svetovej vojny bolo zo Slovenska násilne deportovaných viac ako 60 000 Židov. V súčasnosti sa tu k židovstvu hlási už len asi 3 000 osôb, i keď skutočný počet obyvateľov židovského pôvodu je nesporné vyšší.

² Bartosz, A.: Wizerunek Cygana w folklorze. In: Zbornik radova XXXII Kongresa udruženja folklorista Jugoslavije I, Novi Sad 1985, s. 151 – 154.

³ Haussen, A.: Geschichte des deutschen Michel. Prag 1918. Hanak, P.: Der Garten und die Werkstatt. Ein kulturgeschichtlichen Vergleich. Wien-Köln-Weimar 1992.

⁴ Bachtin, M. M.: François Rabelais a ľudová kultúra stredoveku a renesance. Praha 1975.

⁵ Kiliánová, G.: Život na hranici. In: Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry. Zost. D. Ratica, s. 90 – 108.

⁶ Evidentné najmä v súvisi s negatívnymi sprievodnými javmi prebiehajúcej transformácie spoločnosti po r. 1989, akými sú rast nezamestnanosti a sociálne problémy Rómov.

mi, Švédmi atď.) ako pomerne nevýrazné, menej frekventované.⁷ Istou výnimkou sú iba Cigáni a Židia. Obidva tieto obrazy vykazujú zároveň niektoré spoločné črty v širšom stredoeurópskom či európskom priestore. V strednej Európe je napr. obraz Žida najviac reflektovaný v ľudovej kultúre a folklóre Poľska, kde vystupuje prevažne ako typický predstaviteľ «cudzieho» (Bódi 1993, *Mulkiewicz-Goldberg* 1980, *Stomma* 1989, *Rothstein* 1986). Pomerne frekventovaná, najmä v prekáračkách a žartovných piesňach je postava Žida i v nemeckom folklóre.⁸ Popri Nemcovi ako najvýraznejší obraz «iného» etnika vystupuje Žid najmä v 19. stor. i v kultúre maďarskej (*Erdélyi* 1862, *Hanak* 1992). Naproti tomu na Slovensku sa javí vo folklóre predbežne ako najfrekventovanejší a najplastickejšie prepracovaný obraz Cigána (*Krekovičová* 1993, 1994).⁹

Obraz Cigána i Žida sa kontúroval v slovenskom folklóre do istej miery podobne, ale zároveň (najmä v ľudovom rozprávaní) aj kontrastne. Pokiaľ sa týka jednotlivých žánrov, predovšetkým v prísloviach, čiastočne i v ľudovom rozprávaní inklinujú obrazy k negatívnemu stereotypu (*Bartosz* 1985). Naproti tomu ako najplastickejšie vystúpili oba obrazy v ľudovej piesni, ktorá je hlavným východiskom našej analýzy. Zistené poznatky doplníme o parémie a rozprávania, prípadne ďalšie žánre.¹⁰

Analýza obrazu Žida potvrdila poznatok známy aj z iných prostredí: vnímanie «iných» bolo vnútorne silne hierarchizované, pričom autostereotypy a heterostereotypy vystupovali ako navzájom podmienené. Vnímanie a hodnotenie «iných» či «cudzích» bolo determinované pozíciou hodnotiaceho v existujúcej štruktúre spoločnosti a s ňou úzko súvisiacim autostereotypom. Výrazom tejto vnútornej hierarchie jednotlivých skupín bola i existencia istej škály hodnotení od «iného» ku «cudzemu». Obraz «cudzieho» v tejto šlále obsahoval viac negatívnych znakov a vyššiu mieru stereotypizácie. Naproti tomu obraz «iných» sa vyznačoval vyšším počtom konkrétnych znakov danej skupiny, ktorými sa táto odlišnosť demonštrovala.¹¹

Obraz Žida vo folklóre vykazuje v porovnaní s postavou Cigána menšie množstvo znakov, vyššiu mieru stereotypizácie, ako aj nižšiu frekventovanosť v repertoári (predovšetkým v ľudovom rozprávaní a v anekdote). Vyznačuje sa tiež menšou mierou tolerancie a inklinovaním k negatívnemu stereotypu, ale aj menej výraznými bariérami. Vyjadruje zásadne iný postoj k tejto skupine obyvateľov Slovenska zo strany majoritnej spoločnosti a odlišné postavenie oboch etník v sociálnej štruktúre slovenského vidieka. Cigánov vnímali obyvatelia Slovenska predovšetkým ako «iných». V obraze Cigána pozorujeme istú fascináciu «inakosťou», až exotičnosťou tejto etnickej skupiny. Naproti tomu Židia boli reflektovaní predovšetkým ako «cudzí».¹²

⁷ Toto konštatovanie potvrdili i výskumy folkloristického tímu pracovníkov ÚE SAV a Katedry etnológie FFUK v Bratislave v rámci grantového projektu «Folklór ako etnoidentifikačný faktor slovenského národa v stredoeurópskom priestore», realizovaného v rokoch 1991–1993.

⁸ Petzoldt, L.: The Eternal Loser: The Jews as Depicted in German Folk Literature. *International Folklore Review* 4, 1986, s. 24–48. Tiež archívne materiály in: Deutsches Volksliedarchiv, Freiburg i. Br., heslo: «Jude».

⁹ Ilustruje to i početné zastúpenie jednotlivých parémii s tematikou «iných» etník v zbierke A.P. Záturského (Záturský 1897): Poliak: 4, Maďar: 2, Nemec: 2, Cigán: 67, Žid: 14.

¹⁰ Piesne pochádzajú z rkp. Centrálného piesňového archívu Ústavu hudobnej vedy SAV v Bratislave a Piesňového archívu Ústavu etnológie SAV v Bratislave, ako aj z vlastných terénnych výskumov. Východiskový korpus tvorilo (spolu s publikovanými prameňmi) asi 80 000 záznamov z obdobia od začiatku 19. stor. do súčasnosti.

¹¹ Takýmto je obraz Cigána (Róma). *Krekovičová*, E.: A Picture of a Gypsy in Folk Songs. *Human Affairs* 3, 1993, s. 170–190. Pozri pozn. 9.

¹² Podobne ako v Poľsku. Bližšie napr. *Cała*, A.: Wizerunek Żyda polskiej kulturze ludowej. Warszawa 1987. Tiež viaceré príspevky in: *Polska sztuka ludowa* 43, 1989 (autori: Fiderkiewicz, M., Pilichowska, B., Stomma, L.).

Obraz Žida vo folklóre sa vyznačuje menšou znalosťou skutočných špecifik tejto minority. Bariéry medzi Židmi a «ostatnými» mali predovšetkým charakter psychologický: vychádzali z neznalosti zvykov a kultúry Židov, z istej tajomnosti židovských komunít a z ich uzavretosti do seba. O tom, že Židia i Cigáni boli vnímaní ako osobitná skupina, svedčia i príslovia, napr.: «Medzi Židov a Cigánov sa nemiešaj». (XVII/37)¹³

Analýza materiálu

5. Obraz Žida sa kontúroval prostredníctvom nasledovných atribútov:

5.1. **Etnonym.** Označovanie židovskej menšiny vo folklóre vystupuje ako istý jazykový stereotyp. Inklinovanie k negatívnemu stereotypu zdôrazňuje ojedinelé používanie označenia *Žid* vo funkcii nadávky: «Hutor ty mi sto razy *Židze!* leť daj mi to, co mne pridze.» (XVII/28)

Neutrálny, občas i pejoratívny nádech nadobúda aj bežné familiárne označovanie: *Židko, Židák, Židáčik, Židiak, Židzik*. Stretávame sa tiež s oslovením príslušníka židovskej komunity jeho bežným krstným menom či priezviskom (*Marek, Gl'azer*), prípadne špecifickým krstným menom, ktoré vnímali ne-židia ako znak «židovstva» (*Áron, Izák, Icík*):

*U Arona v krčmičke
horí olej v lampičke,
Aron dvere otvára,
chlapcov dnu povoláva.
Pot'e, chlapci, pot'e sem,
pál'enky vám nal'ejem.*

(Biely Potok, Liptov, 1966)

Označenie *Žid* bolo zároveň synonymom **krčmára**, či **obchodníka**, a to s pozitívnym (v prípade okradnutého Žida či Židovky), neutrálnym, alebo tiež negatívnym nábojom (v prípade Žida – úžerníka). Stereotyp Žida – obchodníka vysvetľuje nasledovná etiológická legenda zo Zemplína, známa i z Nemecka, Srbska a ďalších slovanských oblastí:¹⁴

Údel rozličných národov.

Kristus išiel svetom a najal do roboty Rusína, Mad'ara a Žida, aby prišli ráno pod dedinu. Rusín celú noc pletol krpce, Žid si zavinul hlavu šatkou a začal sa kývať, naraňajkoval sa a len potom išiel do roboty. Mad'ar, kalvín, vstal ráno, vzal chleba a slaninu a išiel do roboty. Prišiel prvý, pozdravil «Daj Boh št'astia», a Boh mu dal úrodnú, rybnatú krajinu. Rusín prišiel druhý, Boh mu povedal, že št'astie už dostal Mad'ar, dal mu neúrodný kraj, kde musí t'ažko robit' a pomáhať ešte kalvínovi. Napokon prišiel Žid, št'astie mal Mad'ar, robotu Rusín, na Žida prišlo iba šudierstvo; kúpil si sirky, ihly, všelijaké papiere, farby, stužky, nože a chodil po dedinách šudit' ľudí.

Negatívne vyznenie malo označenie *Žid* ako synonymum skúpeho, prospechárskeho, bezcitného človeka: «Takú lásku i u Žida nájdem.» (III/670) Stretávame sa tiež s použitím označenia *Žid* v opozícii «Žid – kresťan».

Na našom území bežné hlavne v stredných a vyšších vrstvách vonkajškové zmeny etnickej identity (*Chorváthová 1993*) – v tomto prípade u Židov – demonštrované aj

¹³ Citované príslovia pochádzajú zo zbierky Záturcký, A.P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia, Praha 1897. V zátvorke uvádzame číslo kapitoly a číslo príslovia.

¹⁴ Polívka, J.: Súpis slovenských rozprávok, Martin 1930, IV., s. 546.

zmenou mena reflektuje parémia: *«Dnes sce Lajošem, jutre Ludvikem a predca zostanece vše lem Lajzerem»* (XVII/25)

V etnonyme najviac vystupuje do popredia moment, že obraz Žida vo folklóre nebol len abstraktným obrazom a stereotypom. Obsahoval viaceré atribúty konkrétnych obrazov a ľudských osudov (Goody 1987, Kandert 1994: 48). I keď označovanie Židov nebolo v našom prostredí jednoznačne negatívne (ako je tomu napr. v prípade Cigánov), inklinuje etnonym Žida viac k neutrálnemu či negatívne, v menšej miere k pozitívne-mu postoju.

5.2. **Jazyk** židovskej minority bol vnímaný ako nezrozumiteľný. Bol považovaný za smiešny a reflektovaný v jeho zvukovej podobe.¹⁵ Neznalosť *jidiš* jazyka v okolitom prostredí dokumentujú i jazykovo zmiešané texty, ktoré sú spravidla vo svojej *jidiš* časti skomolené:

Zahrajže mi po židovsky!

«Irašar, Benbachar!» To je po židovsky...

(Kollár, 1834:I.115)

Súčasťou verbálneho prejavu Židov bol charakteristický spôsob vzdychania, označovaný ako *«vajkanie»* (*-aj, vaj*). Patril nielen k obrazu Žida v očiach *«iných»*. Bol zároveň súčasťou autoobrazu Židov a tvorí špecifický znak správania sa Žida v anekdotách o Židoch, obľúbených aj v židovskom prostredí.

1. *Na hnoju ho krcil'i,*
šicki Židzi vajkal'i:
Oj, vaj, šumdy rumdy,
bom, bom, bom.

2. *Chana bula kresna mac,*
David chodzil odrikac;
Oj, vaj, šumdy rumdy,
bom, bom, bom.

(Veľké Zálužice, Zemplín, 1953)

Kvázijidiš text má často podobu refrénu, ojedinele s pejoratívnym nádychom:

Išli Žid'i cez červené more
a postretli tam jedno t'eliatko
a tomu t'eliatku sa klaňali.
Ako? Nuž na moj' pravdu takto:
Refr.: Alez vaj, junkes vaj, alez junkes
vaj, vaj, vaj.
alez vaj, junkes vaj, junkez, junkez
vaj, vaj, vaj. ...

(Sliače, Liptov, 1967)

V súlade s jazykovo zmiešanými textami s *jidiš* z iných oblastí, kde všeobecne až 80 % takýchto piesní súvisí s náboženstvom, prevláda aj v našom materiáli jednoznačne náboženská tematika (Rothstein 1994:297).

5.3. **Odlišnosti podľa pohlavia.** V obraze Žida – podobne ako v prípade Cigána¹⁶ – boli židovskí muži a ženy reflektovaní odlišne. Vystupuje tu oveľa častejšie Žid – muž. Naproti tomu postava Židovky je pomerne nevýrazná. V rozprávani sa vyskytuje (často s

¹⁵ Podobne ako u Cigánov. Krekovičová, E.: Bilder, Stereotype und Vorurteile über Roma und ihre Reflexion in der Folklore. V tlači.

¹⁶ Pozri pozn. 15.

erotickými motívmi) ako kontrast starého a škaredého muža pekná mladá Židovka.¹⁷ Ojedinele tu nachádzame i obraz veselej krčmárky, prekabátenej zbojníkmi počas tanca – motív známy v ľudovej balade. Terčom posmechu je v rozprávani či v parémiách tiež hlúpa Židovka¹⁸ *«Cmar Židovkám na rify predáva»*. (V/1066) Posmech zo Židovky (ale i zo Žida) nachádzame najmä v detskom folklóre spätý so smiechovou kultúrou zdôrazňujúcou obscénno, «dolu», «nečisté» (Bachtin 1975). Adresát takýchto posmeškov sa často aktualizoval podľ'a okolností. Viaceré z týchto textov pritom neboli viazané iba na obraz Žida, ale vyjadrovali vyššie spomínaný, spravidla negatívne až nepriateľsky zafarbený postoj k «cudziemu» všeobecne. Naproti tomu výlučne s postavou Židovky je spätý nasledovný text, ktorý sa často vyskytoval ako súčasť tanca *židovka* (židovský):

*Židovka, pod'že k nám,
neid'em, šábes mám,
aj včera si šábes mala
a preca si tancovala.
Židovka, pod'že k nám,
neid'em, šábes mám.*

(Slatinské Lazy, Podpol'anie, 1972)

Častým terčom posmechu sú najmä vzťahy Žida a Židovky, nezriedka s erotickým podtónom:

*Šelma, šelma, šelma Žid,
chcel Židovku pol'ubic,
ona še mu hédala,
za bradu ho cahala.*

(Ordzoviany, Spiš, 1930–1955)

Žid – muž je vykreslený v piesňach i v rozprávaniach spravidla ako starý, bradatý, často sa smeje, poprípade je špinavý či zapácha. V prísloviach a piesňach nachádzame sporadicky i zamieňanie Žida a čerta:

1. *Umrela Židovka
f čírném čepci,
prišli éj na pohrep
šeci čerci.*

2. *A tí štiré,
co hu nésli,
boli radi,
že sa zešli.*

3. *A ten páti
s tím križem,
kukali mu
onučky s čižem.*

(Voderady, Bratislavská, 1935)

Popri nie veľmi frekventovanom motíve hlúpeho Žida či Židovky sa v próze vyskytuje obraz múdreho Žida. V rozprávani je Žid najčastejšie iba vedľ'ajšou postavou deja, pričom je veľmi často napriek svojej zdôrazňovanej prefikanosti najmä pri stretnutí s Cigánom postavou porazenou. Cigán nad ním v spore vždy vyhráva. V tomto zmysle

¹⁷ WA – rkp. archív zo zberov prof. Franka Wollmana je uložený v ÚE SAV v Bratislave. Materiály zozbierali a zapísali študenti Slavistického seminára pod vedením prof. F. Wollmana v rokoch 1927–1943. V zátvorke uvádzame inventárne číslo materiálu (WA 85/23, 1937: «Ako nocounik spau u Žida.»)

¹⁸ Polívka, J.: c.p. 1931, V., s. 113 ad., tiež WA (1159/116, 1941).

funguje postava Žida v ľudovom rozprávání, predovšetkým v cykle anekdot o Cigánoch, ako reprezentant karnevalového «sveta naopak». Markantný je tento moment v súdnom spore sedliaka a Žida, v ktorom Cigán svojou šikovnosťou pomôže sedliakovi súd vyhrať.¹⁹

Žid často doplatí na svoje spory so sedliakom. Je potrestaný za svoju lakomosť. Tento motív je pomerne frekventovaný v početných rozprávaniach a anekdotách, ale i v legendách o chodení Krista so sv. Petrom po zemi, kde Žid buď nahradza postavu sv. Petra, alebo tvorí ďalšiu postavu deja, spravidla spravodlivo potrestanú Kristom za svoju lakomosť a vypočítavosť.²⁰

5.4. **L'úbostné vzt'ahy.** Tematika lásky tvorí dôležitú zložku v reflexii obrazu žida vo folklóre. Jednotlivé motívy zdôrazňujú zvýšenú sexuálnu potenciu Žida, čo korešponduje so všeobecne antropologickou vrstvou obrazu «cudzieho» (Isaacs 1976, Kiliánová 1994). Téma l'úbostných vzt'ahov Žida (často s erotickými motívmi) sa objavuje jednak vo vzt'ahu Žid – Židovka (podobné motívy nachádzame aj v obraze Cigána):

1. *Umrela Židofka, už ju vezu,
oraci, oremus.
Už za ňu židaci ňepolezu,
oraci oremus.
S tym veľ'kym bim bam glorijs,
oraci oremus.*

(Podvysoká, Kysuce, 1959)

D'alšie motívy zobrazujú l'úbostný vzt'ah Žida a nežidovského dievčaťa (ženy), pričom tu Žid vystupuje aj ako (úspešný) sok v láske:

1. */:Z jednej strany za Dunajom
/:vad'eu sa žid so šuhajom,:/*
2. */:Takú oňi zvalu mal'i,
oba k jednéj chod'ieval'i.:/*
3. */:Ty máš šátok, ja mám druhý,
pust'íme ich po Dunaji.:/*
4. */:Kerá šatka tuhšie pojde,
ten si švárno d'iouča najd'e.:/*
5. */:Židou šátok tuhšie išou,
ten si švárno d'iouča najšou.:/*

(Brehy, Tekov, 1919)

Veľmi frekventovaný je v ľudovej piesni, menej už v rozprávání, motív Žida – záletníka, ktorý nachádzame tak v jarmočnej piesni, ako aj vo svadobnom repertoári. Najpočetnejšie sú piesňové texty vykresľujúce Žida ako milenca, ktorý si kupuje lásku nežidovských žien za peniaze. V tejto súvislosti často vystupuje kontrast Žid – sedliak, zdôrazňujúci nerol'nícke zamestnanie da, ako i jeho sociálne vyššie postavenie:

¹⁹ «Cigan – fiškaris» – Gašparíková, V.: Katalóg slovenskej ľudovej prózy zo zberov F. Wollmana I. 1992, č. 543.

²⁰ Polívka, J.: c. p. 1931, V., ako aj mnohé texty z WA.

²¹ Starší variant tejto piesne uvádzajú tiež Kollár, J. – Šafárik, P. J.: Piesne svetské ľudu slovenského v Uhorsku, I. Pešť 1923, s. 129.

1. *Padá dážďik, nak l'en padá,
ňigda sa ňevydám za seliaka,
aňi seliakova žena ňigda ňebud'em,
račeť Židova frajerka bud'em.*

2. *Seliak táď'e žito kosit',
ženu vyšikuje snopy vozit'
/a Žid tad'e piero, piero, piero kupovat',
pre toho si môžem frajera držat'./*

(Mezőberény, Békešská župa, Mad'arsko, 1981)

Pomerne častý je v tejto súvislosti motív predaja dievčat Židovi (Židom):

1. *Radšej ste ma mali,
mamka, Židom predat'
ako ste ma mali
za Janička vydat'.*

2. *Židia by ma boli
draho zaplatili,
vy ste ma, mamička,
len tak zahlásili.*

(Nesluša, Kysuce, 1960)

5.5. **Sociálne postavenie, zamestnanie, remeslo.** Z tohto hľadiska sa obraz Žida v slovenskom folklóre kontúruje na dvoch základných úrovniach:

1. **konkrétne zamestnanie, akým sa Židia prevažne zaoberali,**
2. **Židia ako sociálna vrstva.**

5.5.1. Pomerne frekventovaný je vo folklóre motív nerolníckeho zamestnania Židov. Najčastejšie tu vystupuje krčmárstvo a obchodníctvo, v rozprávani sa ojedinele stretávajúme i s ďalšími: lekár,²² či pekár.²³

„Židovča (žid. děvče) má hned' vážky v rukách a Židík (žid. chlapec) pero za uchom.“ (XVII/23)

„Krčma bez Žida, kostol bez kňaza.“ (IV/124)

„Bez jedného Žida bude jarmok.“ (III/229)

*Fašengy, harengy,
Daj, Židze, pal'enky!
Jak se nazad vracu,
utedy ci ja placu.*

(Ložina, Zemplín, 1928)

Opäť sa tu objavuje kontrast **Žid krčmár – sedliak**, pričom k pomerne frekventovným patrí v piesňach téma alkoholu, sedliaka-pijana, ktorý si prepil majetok u židovského krčmára:

1. *Šedlačkovi dobre je,
ňič ňerobi, l'en pije,
pšeničku mlaci a do Žida vlačí,
a či to je ňepravda, šedlaci?*

2. *Ked ty pridzeš, šedlačku (do karčmy),
vez' zo sebu peňeži (do kapsy),*

²² „Kristus Pán a Žid.“ Polívka, J.: c.p. 1930, IV., s. 13.

²³ „Kristus Pán a Peter. Pán Ježiš odmeňuje pohostinstvo.“ Polívka, J.: c. p. 1930, IV., s. 15.

*Vypi a zaplac. Domu še navrac!
Vtedy budzeš, šedlačku, gazdovac.*

(Kračunovce, Spiš, 1933)

Motívy Žida – obchodníka nachádzame tak v rozprávaniach, ako i v piesni. Možno povedať, že vzťahy majoritného obyvateľstva a Židov boli v prvom rade obchodné. Žida – obchodníka však reflektuje folklór vo všetkých sociálnych vrstvách od chudobného podomového obchodníka, ktorý skupuje všetko: ženské vlasy, perie, kože, prichádza na voze do dediny a predáva korenie, či iné drobnosti, až po boháča. Podomoví židovskí obchodníci sú jednak terčom posmechu (často detí), jednak im nemožno dôverovať:

*Kec postretnes Žida v lese,
spytaj sa ho, čo nese,
či papriku, či peníže,
či to čierno korenia.
Daj si pozor na reči,
čo ti bude mlúviti.*

(Liptovská Lúžna, Liptov, 1941)

Žid je dobrým obchodníkom a kupuje všetko:

*„Za to, čo nenie isté, Žid nič nedá.“ (IX/367)
„Krest'an po korune, Žid po hal'eru (bohatne)“.*

(Sečovce, Zemplín, Chorváthová, L., rkp.)

„Mala vlasy, vzal ich Žid.“ (I/214)

Alebo: *„Dáme t'a Židom na hrebene“.* (XIX/1) – komentár:

Podomoví obchodníci predávali alebo za domáce predmety vymieňali po dedinách rozličný drobný tovar. Pri prvom upravovaní účesu vydatej ženy, čepčení, odstihli dievčat'u časť vrkoča, za ktorú obchodník v meste dal hrebeň, alebo kuchynskú dosku a váľok. (Kosová 1974).

Často je i úžerníkom. Tento stereotyp je základom dodnes existujúcich predsudkov obyvateľov Slovenska voči Židom:

1. *Bár som ja malunká, drobná,
preto som hospodyň dobrá,
čo ja mám f komori múky,
šetko to Židáček kúpi.*

2. *Bár som ja malunká, drobná
preto som hospodyň dobrá,
čo ja mám komori žita,
šetko to Židáček pýtá.*

(Brodské, Záhorie, 1967)

V súvisi s tým ku veľmi rozšíreným nielen na Slovensku, ale i v Poľsku a na Ukrajine patrí príslovie *„Kedz bida, ta do Žida“* a jeho mutácie (Rothstein 1986).

5.5.2. Židovskú menšinu ako zvláštnu skupinu však vnímalo sedliactvo veľmi výrazne vo význame **sociálnom**. Židia boli preň zároveň reprezentantmi **sociálne vyššie stojacich vrstiev spoločnosti**. Tu korenia viaceré negatívne stereotypy, pričom figúrka Žida či Židovky slúžila vo folklóre často ako zástupný nástroj vyjadrenia negatívnych emócií a postojov roľníckych vrstiev ku »vrchnosti« vobec (etnické atribúty tu vystupovali iba ako sekundárne).

V tejto súvislosti sa v piesňach spomínajú i rabovania Židov, či bohatí Židia ako obeť zbojníkov. Zbojníci boli často za svoj čin odsudzovaní:

*Čerta st' e vy, chlapci,
srd' iečka smel' iho,
ked' vás id' e d' esat'
na Žida jedň iho.*

(Bartók, *SL' P I.*: 115)

Ponímanie Židov ako «nepravej» vyššej vrstvy reflektuje ľudový tanec *Židovka, Židovský*, ale i viaceré rozprávania, kde sa zdôrazňuje, že svoje postavenie získali Židia len na základe peňazí. *Židovský tanec* je obľúbený najmä na západnom a východnom Slovensku (Dúžek 1990). Predstavuje paródiu na tance vyšších vrstiev. Patrí k novej vrstve figuratívnych tancov, rozšírených od druhej polovice 19. stor. Ponímanie Žida ako «nepravej» vyššej vrstvy má svoje korene vo feudálnych náhl'adoch maďarskej (uhorskej) šľachty (Hanák 1992), ale i šľachty poľskej (Bódi 1993) a v jej hodnotení Židov. Tento obraz Žida pretrvával vo vyšších a stredných vrstvách Uhorska i v 19. stor. a zrejme prenikol i do sedliackeho prostredia. K tancu sa viazalo viacero textov, v materiáli mimoriadne frekvencovaných (*Šla Židovka kolo krámu*,²⁴ *Židovka, pod' že k nám a d' alšie*).

Postoj k Židom ako «nepravej» vyššej vrstve výstižne ilustrujú tiež citáty z rozprávania: «Ved' čo by bol Žid bez peňazí?» alebo «Bo Kristus Pán znal, že Žit l' en fše peňeží sce.»²⁵

5.6. Konfesia. Popri sociálnej dimenzii obrazu Žida v slovenskom folklóre ako najdôležitejší atribút vystupuje odlišné náboženstvo. V tejto sfére nachádzame najsilnejšie proklamovanú bariéru, ako aj najviac výhrad voči Židom. Často sa objavuje opozícia **Žid – kresťan**.

Táto opozícia úzko súvisí s autoobrazom Židov samotných. Nemá užšie regionálne či národné korene, ale prináleží ku všeobecne platným atribútom židovstva. Na ich šírení, upevňovaní a zdôrazňovaní odlišností židovského náboženstva v inom ako židovskom prostredí sa podieľala predovšetkým kresťanská cirkev. Potvrzuje to aj skutočnosť, že tieto motívy nachádzame najčastejšie v «poloľudových» piesňach – legendách, šírených často prostredníctvom jarmočných tlačí. Táto vrstva má prinajmenšom celoeurópsky charakter. Iným problémom sú však už konkrétne formy reflexie osobitného náboženstva židovských komunít v jednotlivých folklórnych národných repertoároch. V slovenskom prostredí možno na jednej strane konštatovať inklinovanie k negatívnemu stereotypu. Na druhej strane sa v piesňach (najmä v koledách) stretávame s pozitívne ladenými motívmi židovského pôvodu novonarodeného Ježiška:

*Nový rok beží, v jasličkách leží /:Syn Boží:/,
raduj sa temu obrezanému /:Ježišku:/,
Ježišku krásny, na slnci jasný /:vyslyš nás:/
a daj nám hojný Nový rok pokojný!*

(Krekovičová 1992: 75)

V rozprávani reflektujú pozitívny obraz Žida tiež starozákonné legendy o múdrom kráľovi *Šalamúnovi*,²⁶ nie však všetky. Jeho protikladom je negatívna postava *Judáša (Juda)* z Nového Zákona.²⁷

²⁴ Pieseň je obľúbená aj na Morave. Vetterl, K. – Hrabalová, O.: Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819. Strážnice 1994, s. 132 – 133.

²⁵ WA (104/11, 1940).

²⁶ «O Šalamúnovi a chudobnom človeku». WA (107, 1936). Polívka, J.: c. p. 1930, IV. s. 8–11.

²⁷ Polívka, J.: c. p. 1930, IV., s. 29.

Reflexia židovského náboženstva sa vyskytuje v slovenskom folklóre vo viacerých navzájom prepojených vrstvách:

5.6.1. **Židovské obrady a prejavy konfesionálne viazaných špecifik hodnotené ako »iné«**, alebo tiež ako terč posmechu, či ako »trest«. Ako »iné« sa (ironicky) hodnotí aj zákaz konzumácie bravčového mäsa u Židov: »*Vzácnny ako sviňa v židovskom dvore*«. (IX/836) Tento motív obsahuje aj viacero etiologických legiend na tému, prečo Židia nejedia bravčovinu:

*Žid vykrmil sviňu, keď' zdochla, stril'al do ňeba a volal Boha, aby ho tiež vzal. Z trestu bol premenený na sviňu, a vozili ho po svete. Zjedol denne dvanásť chlebov a vypil putňu vody.*²⁸

Odlišný je v súvisi s konfesiou výzor Židov (brada ako ich neodmysliteľná súčasť) a zdôrazňuje sa odlišnosť jednotlivých atribútov židovskej viery: »*Čaká ho ako Židia Mesiáša*«. (IX/76) »Iné« tu zároveň nadobúda atribúty »cudzieho« s dominujúcim negatívnym nábojom. Židovské náboženstvo má vlastného »Boha«, či »Židovského Krista.« Pohybujeme sa tu opäť v karnevalovom »svete naopak« (Bachtin 1975), kde si možno robiť posmech zo všetkého a z každého. Nič nie je považované za sväté:

1. *Ked' som išiel z ňebes,
stavil som sa v pekle,
židovský Herodes
/:piekel tam erteple./*

2. *Ja som mu povedal,
aby mi jennu dal
a on mi povedal,
/:abych si nakopal./*

3. *Ja som mu povedal,
že motyky ňemám
a on mi povedal,
/:že šak dve ruky mám./*

(Kubrá, Trenčín, 1973)

V piesňach sa objavuje viackrát výsmech zo židovských náboženských obradov či ich paródie – väčšinou v už spomínaných nepravých makarónskych textoch. Pomerne časté je v prozaickom podaní rozprávanie o Židovi, ktorý nebol schopný vysloviť: »*Ježiš, Mária, Jozef*.«

*Kedy Židzi na starodaunoho Boha
do koscela chodzil'i,
ta voňi na kozim rošku trubil'i.*

Refr.: *A jak to bulo?*

»Cici v rici, šaules machaules.«...

*Narodzil se Židačok,
rezel'i mu čuračok.
Vozil'i ho na kol'coch,
ta ho bil'i po vajcoch.*

»Aj, vaj, šajtaridy bom, bom, bom!«²⁹

V oblasti konfesie vystupuje do popredia psychologická dimenzia existujúcej bariéry. Je podmienená neznalosťou židovského náboženstva a obradov a s ňou súvi-

²⁸ Tento motív je známy aj z Francúzska, Nemecka, Poľska, Ukrajiny. Polívka, J.: c.p. 1930, IV. s. 40.

²⁹ WA (89, 1938).

siacim strachom ostatných «krest'anov» pred Židmi, šíreným zrejme predovšetkým oficiálnou cirkvou.

5.6.2. Vo folklóre nachádzame priamo motív **Židov, ktorí ukrižovali Krista**: «*Oso-pil sa na mňa ako Židia na Krista Pána*» (III/849). Táto tematika je pomerne častá v legendách:

1. <i>V Gal'il'eu na vešél'u,
tam muzika hrala,
Kristus Ježiš volal Matku,
by z ňim tancovala.</i>	2. <i>Ňepujdzem ja, mily synu,
s tebu na ten tañec,
bo ci Židzi na tvu hlavu
šiju s cirňa veñec.</i>
3. <i>Tancoval'i apoštol'i,
Kristus Ježiš s ňima.
Svaty Peter tancujuci
nal'ival jim vina.</i>	4. <i>A jaka to ftedy bula
sčesl'iva rodzina,
ket se svata rodzinečka
tak rozvesel'ila.</i>

(svadobná, Bardejovská Nová Ves, Bardejov, 1954)

Od Slovákov z Maďarska poznáme tzv. «Hru na Judáša», ktorá sa viazala s chodením chlapcov po domoch na Bielu sobotu:

*A ty, Judášu, čo si učinil,
ket' si svojho majstra
Židom prezrad'il?
A ty za to musíš
fpekľe horet'i,
s Luciferom d'áblom
tam býť'i, tam býť'i.*

(Lami 1984:177–178)

E. Horváthová (Horváthová 1986:185) spomína na Bielu sobotu v niektorých oblastiach Slovenska tzv. *pálenie Judáša*, t.j. zvyškov oleja z večnej lampy.

5.6.3. Pomerne silné boli v súvislosti s opozíciou **Žid – krest'an** výhrady voči Židom, týkajúce sa **morálno-etických noriem** (Krekovičová 1993): «*Žid všetko predá, aj dušu.*» (XVII/34); «*Židovská úžera krest'anov zožerá.*» (XVII/35); «*Načo je Žid? aby šálil (klamal) lid. Načo je krest'an? Aby na tom prestal.*» (XVII/29). V tejto súvislosti sa zdôrazňuje aj úloha Židov pri krest'anstvom zavrhaných negatívnych spoločenských javoch (alkoholizme, úžerníctve, prostitúcii, prípadne i kriminalite). Vo všetkých týchto motívoch sa koncentruje atribút **Žida – vinníka**:

*O, Žid'e, Žid'e,
na t'eba príď'e novina, novina,
/:pre tvoje klamañia
dám t'a do vezeñia do Brna, do Brna.:/*

(na svadbe, Liptovské Sliače, Liptov, 1967)

S príslušnosťou k «inému» vierovyznaniu automaticky súvisí i väčšia hriešnosť Žida: «*Kňazovský majetok a Židovu dušu, to všetko jeden čert berie. (Podl'a skúsenosti l'udu oboje nestatočné).*» (IV/57) K takémuto postoju voči Židom inklinuje aj už spomínané zamieňanie Žida a čerta, alebo vystupovanie oboch v úlohe spojencov:

„Vzal ho Žid a Žida čert, vzal ich oboch.“ (XVI/17)

„Uteká od toho ako Žid (čert) od križa.“ (IX/332)

„Kde kresťan kostol postaví, tam čert so Židom krčmu postavia.“ (IX/123/)

Popri obraze **Žida – vinníka** v ľudovom rozprávaní, kde je frekventovaným motív skúpeho, lakomého Žida, sa však ešte častejšie stretávame s témou **Žida – obeť**. Žid vystupuje v rozprávaniach veľmi často ako porazená postava, a to nezriedka aj bez zrejmej vlastného zavinenia.

Samotný fakt odlišnej konfesie u Židov (=ne –kresťanstvo-) tu slúžil ako prostriedok ospravedlňujúci často na prvý pohľad zrejmu nespravodlivosť uplatňovanú voči Židom.

5.6.4. V prísloviach viacerých národov Európy vystupuje do popredia tiež motív **pokrsteného Žida**. Tento nadobúda u Poliakov, Ukrajincov, Chorvátov i Čechov jednoznačne negatívny náboj, prípadne až antisemitské zafarbenie (Rothstein 1986). Slovenské príslovia reflektujú takýto prípad v súlade s opozíciou hriešny **Žid – dobrý kresťan** v podstate pozitívne: „Žid krstený – vlk skrotený.“ (XVII/31) V oblasti konfesionálnych odlišností nachádzame teda najviac negatívnych atribútov v obraze Žida. Demonstrujú ich predovšetkým morálno – etické výhrady voči správaniu sa Židov (**Žid – vinník**). Veľmi často však Židia vystupujú i v úlohe obeť. Všeobecne možno povedať, že najsilnejšie sa bariéra voči Židom pocit'ovala ako bariéra konfesionálna.

5.7. **Holokaust**. Napriek neurčitej časovej retrospekčnosti obrazu Žida v slovenskom folklóre nachádzame v ľudovej piesni tiež sporadické ohlasy tragických udalostí holokaustu a prenasledovania Židov v období druhej svetovej vojny. Ide o aktuálnu alebo aktualizovanú piesňovú tvorbu, ktorá pravdepodobne vznikla v tomto období, prípadne tesne pred ním a ktorá vyjadruje spoluúčasť ostatného obyvateľ'stva s osudmi Židov. Zatiaľ známy materiál však nedovoľuje zovšeobecniť.

*Idze Hitler /:z Nemecka, /:
bere Židou /:do vrečka, /:
idze Hitler /:s motorom, /:
bere Židou /:za šorom, /:*

(Trebišov, Zemplín, 193)

Jedným z takýchto príkladov je i aktualizovaná paródia na melódiu dobového kupletu *Slováci sme od rodu*. Refrén piesne (*Rež a rúbaj do krve*) nadobúdal podľa momentálnej politickej situácie a názoru rôzneho adresáta (Čecha, Maďara, Žida):

*1. Zo Žiliny id'e vlak,
na ňom id'e Šaňo Mach,
šecia Žid'i, aj Slováci
majú z ňeho strach. atď'.*

(Čičmany, Trenčín, 1973)

Účasť majoritnej spoločnosti s prenasledovanými Židmi sa jednoznačnejšie premietla predovšetkým v spomienkovom rozprávaní.

Záver

6. I keď sa obraz Žida v slovenskom folklóre vyznačuje pomerne širokou škálou výrazových prostriedkov, počet hlavných znakov, na základe ktorých Židov vnímalo majoritné obyvateľ'stvo Slovenska ako „iných“, „cudších“, je pomerne malý. V širšom

teritoriálnom porovnaní môžeme v prezentovanom obraze Žida zároveň rekonštruovať prevažne zložky, rozšírené vo viacerých národných repertoároch, isté stredoeurópske či celoeurópske vrstvy obrazu:

6.1. všeobecne antropologicky reflektovaný stereotyp «cudzieho» (opozícia **čistý – špinavý, sexuálne normálny – sexuálne potentnejší**, prípadne **pekný – škaredý, múdry – hlúpy**, atď.). Zasadou je tu pripisovanie «cudzím» vždy horších vlastností ako «svojim» (Isaacs 1976, Kiliánová 1994).

6.2. Vnímanie Žida prostredníctvom odlišnej konfesie, konštruovanie obrazu na základe opozície **Žid – kresťan**, ktorý má prinajmenšom celoeurópsky charakter (Webber 1992). Inklinuje opäť k negatívnemu obrazu a má svoje korene v pôsobení cirkvi.

6.3. Širšia stredoeurópska vrstva chápania Žida ako **«nepravé» vyššej vrstvy**. Jej korene sú vo feudálnom postoji šľachty (Poľsko, Uhorsko) voči Židom. Takéto hodnotenie Žida preberá i meštianstvo (Uhorsko – Hanak 1992) a jeho reflexiu zaznamenávajúme tiež v sedliackych vrstvách vidieka (*židovský tanec*). O stredoeurópskom charaktere tohto obrazu svedčí oblúba *židovského tanca* na Morave, v Čechách, v Poľsku i v Nemecku (tzv. *Judentanz*).³⁰

7. Popri týchto širšie determinovaných atribútoch Žida možno predbežne hovoriť aj o istých znakoch viazaných na teritórium Slovenska:

7.1. Okrem abstraktného obrazu Žida reflektuje folklór tiež úroveň **konkrétnych obrazov** založených na konkrétnej osobnej skúsenosti (označovanie Židov konkrétnymi menami). Vychádza z rozlišovania jednotlivých konkrétnych členov židovskej society s ich dobrými i zlými vlastnosťami.

7.2. Aj keď obraz inklinoval viac k negatívnemu stereotypu, materiál neobsahoval priamo prvky antisemitizmu (Jelinek 1993). Popri tendencii k negatívnej stereotypizácii obrazu «cudzieho» je tu, i keď menej zreteľná, tiež tendencia k **ambivalentnosti**. Negatívny stereotyp Žida vo folklóre vrcholí najmä v obraze Žida – vinníka. Na druhej strane tendencia k ambivalentnosti je do istej miery prezentovaná obrazom Žida – obeť, ako aj viacerými pozitívnymi či neutrálnymi atribútmi (múdry Žid, hodnotenie Žida – krčmára, odsudzovanie holokaustu, prekáranie Žida či Židovky bez negatívnych emócií, pozitívny vzťah k pokrsteným Židom a pod.).

7.3. Svojou tendenciou k ambivalentnosti dokladá materiál – na rozdiel od niektorých iných národov strednej Európy – do istej miery vyššiu mieru **tolerancie** voči Židom na našom území, bežnú voči «iným» etnikám vôbec (vrátane Cigánov – Rómov – Krekovičová 1993, 1994). Súvisí s konštatovanou špecifickou kvalitou etnocentrizmu na Slovensku (Chorváthová 1993), vyznačujúcou sa oslabeným reflektovaním vlastnej etnickej identifikácie.

7.4. Na druhej strane obraz Žida potvrdzuje a zdôrazňuje viaceré **bariéry**. Ako najsilnejšia vystupuje bariéra **konfesijná**. Za dôležitú možno považovať tiež bariéru **sociálnu** (najmä vo vzťahu k Židom v pozícii vyšších vrstiev). Reflektované výhrady súvisia predovšetkým s prevládajúcim nerol'nickým zamestnaním Židov, ale aj s istou nevraživosťou nemad'arských národov Uhorska voči Židom po r. 1867, kedy Židia získali ako náboženské spoločenstvo viac práv ako ostatné nemad'arské národy Uhorska nikdy nenaplneným národnostným zákonom z r. 1868 (Kovačevićová 1995). Najsilnejšie sa výhrady premietajú v oblasti **morálno – etickej**.

7.5. **Etnická dimenzia obrazu** – i keď na prvý pohľad dôležitá – je tu na jednej strane iba **prostriedkom k demonštrovaniu eventuálnych konfesijných a sociálnych bariér**. Prostredníctvom **morálno-etických výhrad** sa však na druhej strane

³⁰ Nowak, J.K.: Wesele góralskie od Żywca. Widowisko ludowe. Warszawa-Żywiec 1993, s. 76, 85, 96.

zároveň nepriamo demonštrovali aj odlišnosti etnické. Evidentné je vnímanie **etnických znakov** prostredníctvom **jazyka a konfesie**, v súhlase s autoobrazom Židov samotných. K dôležitým atribútom možno priradiť i obchodníctvo a krčmárstvo, teda prevládajúce zamestnanie.

7.6. Kontrast Cigán – Žid v slovenskom folklóre, predovšetkým v anekdote, podčiarkuje sociálnu dimenziu oboch obrazov, ako aj ich vzájomné hierarchické postavenie v ľudovom myslení. Žid tu vystupuje ako príslušník sociálne vyššej, naproti tomu Cigán ako reprezentant sociálne najnižšej vrstvy. Obrazom «sveta naopak» je práve opozícia **vítaný Cigán** versus **porazený Žid**, alebo **Žid ako obeť**.

7.7. Prevažná väčšina – najmä piesní a prejavov detského folklóru – zároveň prináleží ku prekážkám a k iným formám ľudového humoru, ktoré sú bežne pomerne nemilosrdné aj ku iným skupinám dedinskej society (napr. k dievčatám, mládencom, starým dievkam, pastierom, atď.). Nemusia byť preto vždy výrazom nepriateľských postojov práve voči Židom či Cigánom (Rómom).

Literatúra:

- Bachtin, M. M.: François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance. Praha 1975.
- Bartók, B.: Slovenské ľudové piesne I. Bratislava 1959.
- Bódi, E.: A szidó kultúra lengyel tükörben. (Tények, gondolatok, érzelmek vázlatos tökre). Referát na V. Medzinárodnej konferencii o výskume národnosti. [Békéscsaba 1993]. V tlači.
- Caxa, A.: Wizerunek Żyda polskiej kulturze ludowej. Warszawa 1987.
- Důžek, S.: Polka. Mapa a komentár. In: Etnografický atlas Slovenska. Bratislava 1990, s. 95.
- Erdélyi, J.: Válogatott magyar közmondások. Budapest 1862.
- Goody, J.: The Domestication of the Savage Mind. Cambridge 1987.
- Hanak, P.: Der Garten und die Werkstatt. Ein kulturgeschichtlicher Vergleich. Wien, Köln, Weimar 1992.
- Horváthová, E.: Rok vo zvykoch nášho ľudu. Bratislava 1986.
- Chorváthová, L.: Niekoľko poznámok k dynamike zmien sociálnej a národnej identity na Slovensku v 19. a 20. storočí. In: Národopisné informácie 1993, č. 2, zost. E. Krekovičová, s. 93–98.
- Isaacs, H.R.: Basic Group Identity. The Idols of the Tribe. In: Glazer, N., Monahan, D. P. (zost.): Ethnicity. Theory and Experience. Cambridge–London 1976, s. 29–52.
- Jelinek, Y. A.: Židia na Slovensku v 19. storočí: poznámky k dejinám. Slovenský národopis 41, 1993, s. 271–296.
- Kandert, J.: Představy středoslovenských vesničanů na cizince. Etnologické rozpravy 1994, č. 1, s. 48–n.
- Kiliánová, G.: Die Reflexion von ethnischen Stereotypen im alltäglichen Erzählung. In: Kiliánová, G. – Krekovičová, E. (zost.): Etnologické štúdie I., Folklor in the identification Processes of Society. Bratislava 1994, s. 107–114.
- Klímová, D.: Fremde Völker im Schwank und Witz. In: Kiliánová, G. – Krekovičová, E. (zost.): c. p. s. 115–122.
- Kosová, M. (red.): Záturecký, A.P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 2. vyd. Bratislava 1974.
- Kovačevičová, S.: Židia na Slovensku. Heslo in: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Bratislava 1995, s. 365–366.
- Krekovičová, E.: Slovenské koledy. Slowakische Weihnachtslieder. Slovak Carols. Bratislava 1992.

Krekovičová, E.: A Picture of a Gypsy in Folk Songs. *Human Affairs* 3, 1993, s. 170–190.

Krekovičová, E.: Bilder, Stereotype und Vorurteile über Roma und ihre Reflexion in der slowakischen Folklore. 1994. V tlači.

Lami, Š.: Výročné zvyky a ľudové hry. Budapest 1984.

Lück, K.: Der Mythos vom Deutschen in der polnischen Volksüberlieferung und Literatur. Leipzig 1942.

Mulkiewicz-Goldberg, O.: Postać Żyda polskiej rzeźbie ludowej. *Polska sztuka ludowa* 34, 1980, s. 219–226.

Rothstein, R.: Jews in slavic eyes – the paremiological evidence. In: Ninth world congress of jewish studies. Jerusalem 1986, s. 181–190.

Webber, J.: Współczesne tożsamości żydowskie. In: *Prace sociologiczne*, z. 15, 1992, s. 143–158.

Záturecký, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovía. Praha 1897.

Povzetek

Židovstvo z očmi drugih. Podoba Žida v slovaški folklori

Prispevek se začne z analizo različnih vrst slovaške folklorne (tako pesmi, pregovorov, povedk, otroške folklorne, folklorne v zvezi s koledarskimi šegami). Avtorica se osredotoča na podobo Žida v slovaški folklori. Izbrano gradivo je interpretirano v širšem evropskem kontekstu.

Za upodobitev Židov je v slovaški folklori v rabi precej razsežna lestvica izraznih sredstev. Vendar pa je razpon osnovnih znamenj, ki simbolizirajo Žida, omejen. Relativno nedoločna podoba »drugih« etnij, ki je značilna za slovaško folkloro, je v zvezi s precej oslabiljenim procesom slovaške lastne etnične identifikacije. Izjema tega pravila sta samo podobi Cigana in Žida. Žide so zaznavali kot »tujce«, Cigane pa le kot »druge«; Cigani so bili orisani z večjim številom značilnosti.

V podobi Žida je mogoče rekonstruirati elemente, ki prevladujejo pri evropskih ali natančneje srednjeevropskih narodih ali etničnih skupinah. Po drugi strani pa je tu mogoče odkriti tudi poteze, značilne za ozemlje Slovaške. Podoba Žida ni vsebovala elementov antisemitizma; podobno kakor podoba Cigana se je nagibala k dvomnosti in je kazala tudi nekaj znamenj večje strpnosti večine do manjšine.

Summary

Jewishness in the Eyes of Others: The Jews' Image in Slovak Folklore

The starting point of this study is the analysis of several genres of Slovak oral folklore (such as songs, proverbs, narratives, dances, children's plays, calendar ritual folklore). The author concentrates on the Jews' image in Slovak folklore. The material focused on is interpreted in a wider European context.

A relatively wide scale of means of expression are used to portray Jews in Slovak folklore. Nevertheless, the range of basic features symbolizing a Jew is limited. The relatively vague reflection of other ethnic groups, specific to Slovak folklore, is connected to the rather feeble processes of Slovak own ethnic identification. The only exceptions to this rule are the images of Gypsies and Jews.

The Jews were perceived as "aliens", while the Gypsies, who were depicted through a greater number of distinctive features, were only seen as the "others". In the Jews' image, it is possible to reconstruct some elements prevailing in European or more specifically Central European nations or ethnic groups. On the other hand, some features characteristic of the territory of Slovakia can also be found. The image of the Jew did not contain elements of anti-Semitism; similarly to the image of the Gypsy, it tended to ambiguity and exhibited some signs of a higher degree of tolerance in the relationship between the majority and the minority.